

Qabul qilindi: 01.05.2025

Chop etildi: 30.06.2025

UDK: 821.51

KÓRKEM SHEBERLIKTİŇ ILMIY-TEORIYALÍQ TIYKARLARI

Sarsenbaev Konisbay Jaksilik uli,
Ájiniyaz atundaǵı Nókis mánlekетlik pedagogikalıq instituti,
filologiya ilimleri boyinsha filosofiya doktorı (PhD)

BADIY MAHORATNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

Sarsenbayev Konisbay Jaksilik uli,
Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti, filologiya
fanlari bo'yicha falsafa doktorı (PhD)

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ХУДОЖЕСТВЕННОГО МАСТЕРСТВА

Сарсенбаев Конисбай Жаксиликович,
Нукусский государственный педагогический институт
имени Ажинияза, доктор философии в филологии (PhD)

SCIENTIFIC-THEORETICAL BASIS OF ARTISTIC SKILL

Sarsenbaev Konisbay Jaksilik uli,
Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz,
doctor of Philosophy in Philology (PhD)

Annotaciya: Maqalada ádebiyattaniw ilimindegى kórkem sheberlik máselesi keň turde úyrenilgen bolip, oniń ilmiy-teoriyalıq tiykarları analizlenen. Jaziwshi T.Qayipbergenov povestleri misalında sheberliktiň tiykarǵı belgileri ashıp kórsetilgen.

Tayanish sózler: Ádebiyat, povest, jaziwshi, kórkem detal, estetika.

Annotatsiya: Maqolada adabiyotshunoslik ilmidagi badiiy mahorat masalasi keng tarzda o'rganilgan bo'lib, uning ilmiy-nazariy asoslari tahlil qilingan. Yozuvchi T.Qayipbergenov qissaları misolida mahoratning asosiy belgiları ochib ko'rsatilgan.

Tayanch so'zlar: Adabiyot, qissa, yozuvchi, badiiy detal, estetika.

Abstract: The article comprehensively studies the issue of artistic skill in literary criticism, analyzes its scientific and theoretical foundations. The main signs of skill are revealed using the example of the stories of the writer T. Kayipberganov.

Keywords: Literature, story, writer, artistic detail, aesthetics.

Аннотация: В статье комплексно исследуется проблема художественного мастерства в литературной критике, анализируются его научно-теоретические основы. На примере рассказов писателя Т.Кайыпберганова раскрываются основные признаки мастерства.

Ключевые слова: Литература, рассказ, писатель, художественная деталь, эстетика.

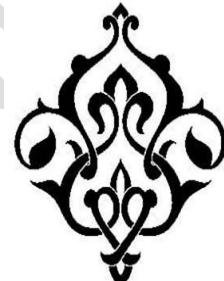
Kirisiw. Hár qanday jaziwshınıń kórkem shıǵarmalarında waqıyalardıń kóphshılıgi, derlik, turmistan alip súwretlenedi. Jaziwshi turmislıq hádiyselerdi qanshelli kórkemlep súwretlese, shıǵarmada sáwlelengen waqıyalardıń jámiyet ushın tásiri, shıǵarmaniń estetikaliq tázsırşheńligi artadı. Kórkemligi kúshli shıǵarma óziniń ideyalıq-emocionallıq tásırşheńligi menen kitap oqıwshısına estetikaliq zawiq baǵışlaydı.

Izertlew metodologiyası. "Kórkemlik dep, shıǵarmalardı ádebiyattıń talant ústinligi hám ózgesheligi (specifikası), dástur hám jańashıllıq,

el.pochta:
q.sarsenbaev@mail.ru

0009-0002-1858-0616

sheberlik hám tásirsheňlik mashqalaların óz ishine alǵan halda bahalaw usılına aytıladı”[7.157]. Demek, hár qanday kórkem shıǵarmanıń dóretiwshisi talantlı, gózzal sezimlerge iye, oylap tabıwshı, ushqır qıyalı, parasatlı bolıwı tiyis. Bul ushın, álbette, jazıwshıdan sheberlik talap etiledi. Ózbek jazıwshısı A.Qahhardıń aytqanınday: “kórkem sheberlik shıraylı ibaralar, shıraylı súwretler, ózgeshe waqıyalar, kúshli yaki qayǵılı jaǵdaylardı tabıw emes, xalıqqa aytatuǵın zárür sózlerdi kitap oqıwshısınıń qálbine alıp kiretuǵın obrazlar jaratiw bolıp tabıladi”[3.411].

Talqlaw hám nátiyjeler. Turmistaǵı qandayda bir jańa hádiyse jazıwshınıń itibarın ózine qaratadı. Ol jazıwshını ilhamlandırıwı yamasa túskinlikke túsıriwi mümkin. Túskinlikke túsiwiniń sebebi, jańa hádiyse jazıwshıdan ańlap jetiw hám bahalawdı talap etip turadı. Bul mashqalanıń baslanıwı ne, qalay rawajlandı hám sheshimi qanday? Keltirilgen sorawlar jazıwshı talantına tınıshlıq bermeydi hám jańa shıǵarmanıń payda bolıwına túrkti boladı. Tilekke qarsı, qolna qálem alganniń bárshesi de talantlı jazıwshı esaplanbaydı. Dóretiwshılıktıń ózi kóriw, ańlaw, seziw hám yadta saqlap qalıwdan baslanadı. Demek, jazıwshı talantlı, sheber bolsa, onıń dóretken shıǵarması hárbir dáwır ushın da bahali boladı.

“Sheberlik – úlken turmis shınlığın sáwlelendirip bere biliw óneri. Joqarı sheberlik qaharmanniń ishki dýnyasın bir qansha sezgirlik penen hár tárepleme súwretlew imkanın beredi”[2.141]. Kórkem shıǵarma dóretiwde jazıwshıdan turmis shınlığın durıs ańlap jetiw zárurligi tuwadı. Waqıyalardıń mazmunın ashıp beriwe hám shıǵarma qaharmanlarınıń táǵdirin obrazlı sáwlelendiriwde, olardıń ishki dýnyası menen qálbindegi keshirmelerdi oy eleginen ótkerip, jetkerip beriwe, álbette, jazıwshıdan tereń bilim, ótkir zeyin, erkin pikirlew qábileti, hárbir sózden kórkem hám utımlı paydalaniw sheberligi talap etiledi.

Hárbir kórkem sóz dóretiwshisinde tereń turmıslıq tájiriybe, qálegen adamdı qızıqtıra alatuǵın oy-pikirler, sezim-tuyǵılar, áyla paziyletler qálipeskende óana ájayıp shıǵarmalar dóretiledi. Jazıwshı xalıqtıń turmis-tárizin, insan táǵdirin óziniń ishki kewil keshirmeleri arqalı oy eleginen ótkerip súwretley alganda óana dóretken shıǵarmasınıń kórkem, tereń mazmunlı, eń jaqsı ideyalar menen suwǵarılǵan tásırlı dóretpe bolıwına

erise aladı. Sebebi, kórkemliktıń tiykargı shártleriniń biri bul – qaharmanlardıń ishki ruwxıy dýnyasın tereń ashıp kórsete biliw bolıp, ol kitap oqıwshısı qálbine jańadan jańa, bir-birin tákiroramaytuǵın obrazlar jaratiw menen bir qatarda estetikalıq zawıq baǵıshlawı tiyis.

Jazıwshılardıń sheberligi aytpaqshı bolǵan pikir, súwretlenip atırǵan predmet hám ruwxıy jaǵdaydı eń anıq hám eń jarqın sáwlelendir alatuǵın, sóz hám sóz dizbeklerin taba biliwinde kórinedi. Jazıwshınıń qıyalında ájayıp sezimler kórinip turǵanı menen, olar kitap oqıwshılarıń kewline jetip baratuǵın tartımlı hám kórkem qatarlar menen súwretlenbese, jazıwshınıń tili kórkem bolmasa, hár qanday dóretpe qızıqlı oqılmayıdı. Yaǵniy, forma hám mazmun birligi saqlanıwı kerek boladı.

Kórkemliktıń eń áhmiyetli belgisi – haqıyatgölylik esaplanadı. Sebebi, jazıwshı turmisti shin mánisinde real súwretley alganda óana shıǵarmanıń kórkemligi artıp baradı. Kórkemlik hár qanday shıǵarmada obrazlılıq penen de tiǵız byylanıslı boladı.

Jáhán ádebiyatında jeke jazıwshınıń sheberligin úyreniw erteden baslangan. M.Soyfer óziniń miynetinde M.Sholoxovtıń sheberligin izertley otırıp: “avtor shıǵarmaları ápiwayılıq penen jazılǵan. Onıń sheberligi waqıyalardıń aqıń kórinowi – qaharmanniń táwbege keliwi, qaharmanniń táshwishleri hám oyların eń maydalarına shekem ashıp beriwine imkaniyat bere aliwında”[6.307], – dep kórsetedı. Haqıyatında da, avtordıń shıǵarmalarınıń forması qaharmanniń jan dýnyasına tereń kirip bariw imkaniyatın beredi.

Ózbek ádebiyatında M.Qóshjanov Aybektıń sheberligin úyrene otırıp: “Jazıwshı óziniń dóretiwshilik dástúrine urıs jıllarında da ámel qıladı. Ol urıstiń birdey bolıp súwretleniw formasınan qashıp, kóbinese konkret xarakterler, urıstiń aqıbetinde insanlardıń sanasında hám psixologiyasında júz berip atırǵan áhmiyetli faktorlar menen qızıqtı”[4.223]. Insannıń ishki ruwxıy dýnyasın, ómirdegi janlı kórinislerdi sáwlelendiriw barısında jazıwshı turmısımızdaǵı hárbir detaldı mayda-shúydesine shekem úyreniwi, eń kishi bóleklerine shekem itibardan shette qaldırmawı tiyis. Óytkeni, eń kishkene detallardıń járdeminde de jámiyetlik turmısımızda áhmiyetli bolǵan úlken ideyalar hám mashqalalar sóz etilip, kórkem sáwlelenedi.

“Materialdi úyreniw barısında eń mayda nárselerge (detallarǵa) de áhmiyet beremen, – dep jazadı Abdulla Qadiriy. Men úyrenbekshi bolǵan jerde neshe terek bar ekenligi, olardıń qanshası eski hám qanshası jańalığı, men bargan máhallede sol tereklerde qanday quslar qaysı túrde qonıp turǵanlıǵı hám soǵan uqsas júdá mayda nárselerge shekem dıqqat awdaraman. Bılıyinsha qaraǵanda, bul nárseler hesh áhmiyetke iye emestey kóringeni menen, keyin ala paydası tiyip qalıwı múmkın”[1.211]. Rasında da, kórkem shıǵarma dóretiwde tábiyattaǵı hárbiń nárse, detal, hárbiń elespesiz hádiyse jazıwshınıń dıqqat itibarında turadı. Bul arqalı, avtor óz shıǵarmasın dóretiwde obrazlı oylawǵa, turmis hádiyselerin kórkem túrde detallastırıp súwretlewge erisedi.

Talantlı jazıwshı turmisti baqlap, ómirden túygenlerin oy eleginen ótkerip, tıńımsız izleniwi nátiyjesinde ǵana kórkem sheberlikke erisedi. Sebebi, hár qanday kórkem shıǵarmada jazıwshınıń niyeti, onıń ómirge degen múnásibeti, kózqarasları da kózge taslanıp turadı.

Kórkem ádebiyatta da, mine, usınday sheberlikke umtılıwshań insanlardı ushiratsaq boladı. Bunday dóretiwshiler tárepinen jaratılǵan ádebiy miyraslar hesh qashan óz qunin joǵaltpaydı. Al, dóretilgen shıǵarmaları kitap oqıwshınıń qálbinen tereń orın alalmasa, bunday shıǵarmalar tez arada umıtılıp dıqqat-itibardan qaladı.

T.Qayıpbergenovtıń shıǵarmalarındaǵı, povestlerindegi olardıń qaharmanları tikkeliy miynetkeshligi menen kózge túsedi. Jazıwshı ápiwayı miynet adamlarınıń psixologiyasındaǵı óz kásibiniń ullılıǵın ańlap onnan rähätleniw, jumısınan lázzetleniw siyaqli sezimlerdi povestleriniń waqıyalarańa sheberlik penen engizip súwretleydi. Ol jaratqan hárbiń qaharman óz kásibinen hasla nalınbastan miynet etedi. Mısları: Atamurat – sekretar, Meńlimurat – muǵallim, Kamal – etikshi, Gúlzar – miyirbiyke, Perixan – shopan. Atı atalǵan kásiplerdiń bárshesiniń de mashaqatlı tárrepleri bar. Biraq, hesh bir qaharman óz kásibinen naliǵan emes. Jazıwshı eń aldı menen ómir mashqalalarına sheshim izlewde, turmislıq waqıyalardı rawajlandırıwda shıǵarmaniń bas qaharmanları xarakterleriniń dinamikasın kórsetiw menen birge alıp baradı. Povestleriniń waqıyalari tereń logikalıq kúshke hám pútinlikke iye. Kitap oqıwshıları povesttiń baslanıwınan-aq, qaharmanlar menen ómir súriwdi baslap jiberedi.

Kóphsilik jaǵdaylarda jaqın ótmishtegi haqıqıqı waqıyalar kórkem shıǵarmada óz sáwlesin tabadı. Bul jaǵday da waqıyanı aytıp beriwsiniń individual manerasına, onıń sociallıq kelip shıǵıwına, milliy mentalitetine baylanıslı kórkemlew formasına iye boladı. Kóphsilik jaǵdaylarda kórkem shıǵarma belgili bir manerada, shıǵarmaniń avtorı yamasa gúrrińshi atınan kórkem sózleri menen aytılatuǵın bayanlaw formasında jazladı.

T.Qayıpbergenov rus hám jáhán klassikalıq ádebiyatınıń ullı sóz sheberlerinen úyrenip, tradiciyalıq forma hám tásillerdi qabil etip, onı jańa obrazlar, xarakterli reńler, ózine tán avtordıń tuwrı gápleri menen bayitti.

Juwmaq. Juwmaqlap aytqanda, jazıwshı povestlerinde ullı sóz sheberleriniń tradiciyaları, qaraqalpaq xalqınıń milliy sanası hám oylaw principleri, qaharman xarakteri hám jeke stilne tán bolǵan novatorlıq kózge taslanadı. Onıń hárbiń shıǵarmasında elimizdiń qaytalanbas tábiyatınıń janlı súwretlengenligin, qaharmanniń tilinde, oylawında, frazalardı jaratiwında, portret detallardan paydalaniwda ózine tán sheberligin aytpay ketiw hasla múmkın emes. Povest janrı specifikasi syujet hám kompoziciya dúziwde, obraz hám xarakter jaratiwda, avtordıń tuwra sózinde, aytıwshınıń tilinde, kórkemlik detallarında óz sáwleleniwin tapqan desek boladı.

Paydalanylǵan ádebiyatlar:

1. Абдулла Қодирий. Кичик асарлар. – Т.: Faafur Fulom номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1969. – Б. 211.
2. Константин Федин. Маҳорат ҳакида (С.Анорбоев таржимаси)// Бадий ижод ҳакида. – Т.: ЎзССР давлат бадий адабиёт нашриёти, 1960. – Б. 141.
3. Қаҳхор А. Асарлар. Олти томлик. 6 том. – Т.: Faafur Fulom номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1971. – Б. 411.
4. Кўшжанов М. Ойбек маҳорати. – Т.: Бадий адабиёт нашриёти, 1965. – Б. 223.
5. Мәмбетов К. Әдебият теориясы. – Нөкис: Билим, 1995. – Б. 9.
6. Сойфер М. Мастерство Шолохова. – Т.: Литература и искусство имени Гафура Гуляма, 1976. – Б. 307
7. Худайбердиев Э. Адабиётшунослика кириш. –Тошкент: Шарқ, 2008. – Б. 157.